

Robert K. Mesi

PETAR
VELIKI

NJEGOV ŽIVOT
I SVET
II TOM

Prevela
Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Robert K. Massie

PETER THE GREAT: HIS LIFE AND WORLD

Copyright © 1980 by Robert K. Massie

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Sadržaj

Genealogija dinastije Romanova, 1613–1917. xiv-xv

Četvrti deo: Na evropskoj pozornici

40. Sultanov svet	3
41. Oslobodilac balkanskih hrišćana	17
42. Pedeset udaraca na Prutu	35
43. Nemački pohod i Fridrih Vilhelm	55
44. Obala Finske	75
45. Kalabaluk	89
46. Venecija severa	104
47. Jedan izaslanik izveštava.	119
48. Drugo putovanje na Zapad	133
49. „Kralj je prava sila...”	149
50. Gost u Parizu	161
51. Školovanje naslednika	179
52. Očinski ultimatum	195
53. Carevićev beg	210

54. Budućnost pred sudom225
55. Karlova poslednja ofanziva251
56. Kralj Džordž ulazi u Baltik269
57. Pobeda.285

Peti deo: Nova Rusija

58. U službi države299
59. Poslovanje po ukazu333
60. Prvi posle Boga352
61. Imperator u Sankt Peterburgu369
62. Obalama Kaspijskog jezera402
63. Suton416
Epilog441
<i>Izjave zahvalnosti</i>457
<i>Odabrana bibliografija.</i>461
<i>Napomene.</i>471
<i>O autoru.</i>485

Karte

Evropa u doba Petra Velikog	viii–ix
Plan grada Sankt Peterburga, 1716.	x–xi
Pohod na Prut	40

Četvrti deo

NA EVROPSKOJ
POZORNICI

SULTANOV SVET

PETAR JE IMAO OGROMNU SREĆU što za vreme svoga carovanja nije nikada morao da se bori sa dva neprijatelja istovremeno. Poljska, po tradiciji neprijateljica Moskve, mirom iz 1686. pretvorila se u saveznicu. Rat s Turskom, iznova raspiren Petrovim pohodima na Azov, obustavljen je tridesetogodišnjim primirjem potpisanim u avgustu 1700, posle čega je Petar mogao da se priključi Poljskoj i Danskoj u napadu na Švedsku. Za sve te opasne godine pre Poltave, kada je Karl XII delovao nepobedivo i kad bi tursko-švedski savez zapečatio Rusiji sudbinu, sultan se pridržavao primirja. Tek nakon Poltave, pošto se švedska vojska raspala u kolonu zarobljenika, Osmanlijsko carstvo je na jedvite jade odlučilo da zarati s carem. Pa čak i tada, zbog Petrovog preteranog optimizma i izdaje jednog novostečenog balkanskog saveznika, ovaj ratni pohod umalo nije imao posledice pogubne po Rusiju.

OSMANLIJSKO CARSTVO, čija je svaka stopa bila osvojena mačem, prostiralo se na tri kontinenta. Prostor sultanove vladavine bio je veći nego u rimskih imperatora. Obuhvatao je

čitavu jugoistočnu Evropu. Na zapad se protezao duž obale Afrike, sve do marokanske granice. Dodirivao je obale Kaspijskog jezera, Crvenog mora i Persijskog zaliva. Crno more je bilo osmanlijsko jezero. Iz Carigrada se upravljalo mnogim velikim gradovima, dalekim i raznorodnim poput Alžira, Kaira, Bagdada, Jerusalima, Atine i Beograda. Od bivših teritorija Osmanlijskog carstva nastala je dvadeset jedna moderna država.*

U ovom divovskom prostranstvu planina, pustinja, reka i plodnih dolina živelo je nekih dvadeset pet miliona ljudi, za to vreme ogroman broj, gotovo dvostruko veći od broja stanovnika svakog evropskog carstva ili kraljevstva izuzev Francuske. Carstvo je bilo muslimansko; ono je, u srcu Arabije, okruživalo svete gradove Meku i Medinu, čije je svetinje sultan, kao halifa, morao štiti po ličnoj dužnosti. Među muslimanskim narodima, osmanlijski Turci činili su dominantnu manjinu, ali bilo je tu i Arapa, Kurda, krimskih Tatara, Čerkeza, Bošnjaka i Albanaca. Sultan je takođe vladao milionima hrišćanskih podanika: Grka, Srba, Mađara, Bugara, Vlaha i Moldavaca.

Gotovo po nuždi, političke spone koje su vezivale takvu poliglotsku masu narodâ i vera bile su rastegljive i labave. Sultan je vladao iz Carigrada, ali njegovu vlast je na lokalnom nivou zastupalo mnoštvo paša, kneževa, namesnika, begova, kanova i emira, gde su pojedini bili autonomni po svemu sem po imenu. Hrišćanske kneževе bogatih balkanskih provincija Vlaške i Moldavije, koje su počivale između Dunava i Karpata (današnja Rumunija), birao je lično sultan, ali čim ih jednom postavi, podanička vernost svodila se isključivo na plaćanje godišnjeg danka. Svake godine su sa severa pred

* Turska, Grčka, Bugarska, Rumunija, Jugoslavija, Mađarska, Albanija, Sirija, Liban, Jordan, Izrael, Aden, Kuvajt, Egipat, Sudan, Libija, Irak, Jemen, Tunis, Alžir, Kipar, da se i ne pominju veliki delovi sovjetske Ukrajine, Krim, Kavkaz, Jermenija i Gruzija. [Prim. aut.] (*Napomena*: odvajanjem balkanskih i ruskih republika u poslednjoj deceniji XX veka ovaj broj se umnožio. – Prim. prev.)

vratnice Visoke porte u Carigradu stizala kola nakrcana zlatom i drugim sredstvima isplate. Tatarski kan je iz svoje prestonice Bahčisaraja vladao Krimskim poluostrvom kao apsolutni gospodar, dužan jedino da stoji na raspolaganju sa 20.000 do 30.000 konjanika u slučaju poziva da učestvuje u sultanovim ratovima. Na dve, tri hiljade kilometara zapadno, berberske države Tripoli, Tunis i Alžir u ratu su svome osmanskom gospodaru dugovale da svoje brze piratske brodove, obično uposlene probitačnim mirnodopskim gusarenjem i pljačkanjem svih nacija, preusmeri u napade na flote velikih hrišćanskih pomorskih sila Mletaka i Đenove.

U šesnaestom veku, pod sultanom Sulejmanom Veličanstvenim (1520–1566), Osmanlijsko carstvo je doseglo zenit. Bilo je to zlatno doba Carigrada, kada se u grad slivalo silno blago; sagrađeno je desetak prekrasnih carskih džamija, a duž obala Bosfora i Mramornog mora nicali su i blistali dvorci za uživanje. Sam Sulejman bio je pokrovitelj književnosti, umetnosti i nauke; voleo je muziku, poeziju i filozofiju. Ali na prvom mestu bio je ratnik. Velikim vojnim drumom koji je vodio na sever ka Beogradu, Budimu i konačno Beču marširale su osmanlijske vojske ostavljajući za sobom džamije i minarete raštrkane po balkanskim brdima i dolinama. Uvređena takvim vidljivim znacima muslimanskih osvajanja, zapadna hrišćanska kraljevstva Turke su posmatrala kao ugnjetače Grka i drugih hrišćanskih naroda na istoku. Ali Osmanlijsko carstvo, u tom pogledu širokogrudije od mnogih zapadnih kraljevstava, tolerisalo je druge vere. Sultan je zvanično priznao grčku crkvu i potvrdio jurisdikciju njenog patrijarha i arhiepiskopâ, a pravoslavni manastiri zadržali su svoja imanja. Turci su radije vladali preko lokalnih političkih institucija, pa je, u zamenu za danak, hrišćanskim provincijama bilo dozvoljeno da imaju sopstvene sisteme uprave, kao i hijerarhijske i klasne strukture.

Osmanlijski Turci su na jedan neobičan način upućivali najviši kompliment svojim podanicima hrišćanima: regrutovali su

ih radi popune sopstvene centralne carske administracije, kao i naročitih pukova sultanove garde – janičara. U podaničkim balkanskim provincijama prelazak u islam bio je ključ uspeha za hrišćanske dečake koji su slati – isprva silom – u muslimanske škole i dobijali strogo obrazovanje namenjeno da izbriše svaku uspomenu na majku, oca, braću i sestre i zatre svaki trag hrišćanske vere. Oni će biti verni samo Kuranu i sultanu i od njih će nastajati korpus neustrašivih i odanih sledbenika, raspoloživih za svaku službu. Najinteligentniji su mogli postati paževi u palati ili činovnici u civilnoj službi, čak se uzdići i do samog vrha carske administracije. Mnoge istaknute ličnosti uspele su se upravo ovom stazom; moćnim Osmanlijskim carstvom često su upravljali ljudi rođeni kao hrišćani.

Ali većina tih mladića uzimana je u gardijske pukove, u janičare. Kao dečaci, a kasnije kao vojnici, čitav život bi proživeli u kasarnama, sa zabranom da se žene i imaju decu kako bi u potpunosti mogli biti odani sultanu. Po statusu je janičar bio rob; kasarna mu je bila dom, Kuran vera, sultan gospodar, a borba profesija. U prvim vekovima carstva, janičari su bili slični kakvom redu fanatičnih monaha-vojnika, zavetovanih na borbu protiv neprijatelja Alahovih i sultanovih. Oni su osmanlijskoj vojsci obezbeđivali čeličan korpus vrhunski uvežbane i predane pešadije, jače od svake vojne sile u Evropi sve do nastanka nove francuske vojske Luja XIV.

Odred janičara bio je živopisan prizor. Imali su crvene kape sa zlatovezom, bele košulje, vrećaste šaljvare i žute čizme. Janičari sultanove lične garde raspoznavali su se po crvenim čizmama. U doba mira nosili su samo jatagan, ali kada kreće u bitku, svaki janičar je mogao poneti sa sobom oružje koje najviše voli: džilit, mač, arkebuzu ili kasnije musketu.

U četrnaestom veku bilo je 12.000 janičara; 1653. njihov broj doseže 51.647. Kako su prolazili vekovi, tako je starijim janičarima dozvoljavano da se penzionišu, žene i zasnivaju porodice. I muslimanske i hrišćanske porodice preklinjale su

da im sinovi budu primljeni u ovaj korpus, te će s vremenom ta povlastica biti ograničena na decu i rodbinu bivših janičara. Janičari su postali slobodna, privilegovana, nasledna kasta. U doba mira bavili su se trgovinom, kao ruski strelci. Na kraju su, kao što je bio slučaj s carskim gardama mnogih zemalja, postali veća opasnost po sopstvenog gospodara nego po neprijatelje. Veliki veziri pa čak i sultani uspinjali su se i padali po ćefu janičara sve dok 1826. godine ovi nisu ukinuti.

KADA SE PRILAZI S MORA, istorijski grad Carigrad izgledao je kao džinovski, cvetni vrt uživanja. Uzdignut iznad plavih voda Bosfora i Mramornog mora, s kubetima i minaretima usred tamnozelenih čempresa i probeharalog voća, bio je to jedan od najlepših gradova na svetu. Danas je Istanbul i živ i živopisan, ali više nije prestonica; republikanska vlada Turske, da bi se oprala od grehova ovog grada, preselila se u asketsku, modernu čistotu Ankare u sredini anadolske visoravni. Ali u sedamnaestom veku Carigrad je bio prestonica muslimanskog sveta, vojna, administrativna, trgovačka i kulturna osovina moćnog Osmanlijskog carstva. S populacijom od 700.000 stanovnika, veći od svakog evropskog grada, stapao je u sebi mnoge narodnosti i vere i bio načičkan velelepni džamijama, učilištima, bibliotekama, bolnicama i amamima. Njegovi pazari i gatovi bili su nakrcani robom iz svih zakutaka sveta. Parkovi i vrtovi bili su puni cveća i rodnog drveća. U proleće su po njemu cvetale divlje ruže, a po živicama pevali slavuji.

Nad ovim ogromnim gradom, na visu gde se Zlatni rog odvaja od ulaza u Bosfor sa Mramornog mora, nalazio se Topkapi-saraj, sultanova palata. Tu su iza visokih zidova počivale desetine zdanja: kasarna, kuhinje, džamije, vrtovi sa žuboravim vodoscocima i dugačkim drvoredima čempresa oivičenim lejama ruža i lala. Grad u gradu, stvoren isključivo radi uživanja jednog jedinog čoveka, saraj je upućivao ogromne zahteve

okolnom svetu. Svake godine, iz svih provincija carstva, stizali su brodovi i kola natovareni pirinčem, šećerom, graškom, sočivom, biberom, kafom, gurabijama, urmama, šafranom, medom, solju, šljivama u limunovom soku, sirćetom, lubenicama, a samo za jednu godinu došlo bi 780 tovara snega. U tom gradu je 5.000 slugu ispunjavalo sultanu želje. Sultanovu trpezu nadgledao je glavni čuvar salvete, kome su pomagali nosač poslužavnika, poslužitelj voća, poslužitelj turšije i šerbedžija, glavni kafedžija i poslužitelj vode (kao muslimani, sultani su bili antialkoholičari). Tu su bili i glavni motač turbana i njegovi pomoćnici, čuvar sultanove odeće, te nadglednici perionice i kupatila. Glavni berberin imao je među svojim osobljem manikera, koji je podsecao sultanu nokte svakog četvrtka. Uz njih su se tu nalazili i palioci čibuka, vratari, muzičari, baštovani, sluge, pa čak i zbirka patuljaka i gluvonemih koje je sultan koristio kao glasnike, jer ovi potonji su naročito bili pogodni za službu u nekim poverljivijim trenucima.

Koliko god da je saraj bio skriven od očiju podanika, zapravo je predstavljao samo spoljašnju ljušturu jednog unutrašnjeg, još pomnije čuvanog privatnog sveta – harema. Arapska reč „haram“ znači „zabranjen“, a sultanov harem bio je zabranjen svima sem samom sultanu, njegovim gostima, ženama koje tu žive i evnusima što ih čuvaju. Iz saraja se u njega moglo ući samo jednim prolazom koji je vodio kroz četvora zaključana vrata, dvoja gvozdena i dvoja bronzana. Svaka vrata su dano-noćno čuvali evnusi i samo oni su imali jedini ključ. Na kraju tog prolaza nalazio se zamršen lavirint raskošnih stanova, hodnika, stepeništa, tajnih vrata, unutrašnjih dvorišta, vrtova i ribnjaka. Kako su mnoge sobe bile sa svih strana okružene drugim sobama, svetlost je ulazila kroz šarena stakla svetlarnika i visokih prozora. U carskim odajama, zidove i tavaniće prekrivale su tanane šare plavo-zelenih nikejskih pločica. Podovi su bili zastrti blistavim turskim ćilimima, a stanarke su mogle skrštenih nogu posedati na niske minderluke dok

piju kafu i jedu sveže voće. U sobama gde će možda sultan poželeti da poverljivo popriča s nekim savetnikom postojali su šedrvani kako bi žubor vode sprečio zlonamerne uši da čuju šta se govori.

Harem je bio zatvoren svet zarova, ogovaranja, spleta i – u svakom trenutku koji sultan odabere – seksa. Ali bio je to i svet kojim su strogo vladali protokol i hijerarhija. Sve do doba Sulejmana Veličanstvenog sultani su se ženili; islam im je dozvoljavao da imaju četiri žene. Ali Sulejmanova supruga, riđokosa Rusinka po imenu Rokselana, toliko se mešala u državne poslove da se otad osmanski sultani neće ženiti.* Tako je vladarka harema postala sultanova majka. Turci su verovali da „raj leži pod nogama majke“ i da svako, koliko god uzeo sebi žena ili konkubina, ima samo jednu majku, te da ona u njegovom životu zauzima jedinstveno mesto. Pokatkad, ako je sultan mlad ili slab, njegova majka je izdavala naredjenja u sinovljevo ime neposredno velikom veziru. Sledeća po rangu iza sultanove majke stajala je majka prestolonaslednika, ukoliko ga je bilo, a potom su sledile žene koje su sultanu rodile mušku decu. Na samom repu bile su odaliske iliti konkubine. Sve ove žene su, makar tehnički, bile robinje, a kako muslimanka nije mogla biti u ropstvu, logično su sve žene u haremu bile strankinje: Ruskinje, Čerkeskinje, Mlečanke, Grkinje. Od kraja šesnaestog veka većina će poticati sa Kavkaza, jer plavoooko žene tog kraja bile su čuvene sa svoje lepote. Čim jednom uđe na haremska vrata, žena je tu ostajala do kraja života. Izuzetaka nije bilo.

Po ulasku u harem, obično u uzrastu od deset-jedanaest godina, devojčice su se obučavale ženskim dražima pod strogim okom iskusnih starijih žena. Prošavši školovanje, devojka je puna nade iščekivala trenutak preliminarnog odobrenja kada

* Tačnije, naredni sultani imaće i dalje zakonite supruge (obično do četiri, a u pojedinim slučajevima i pet), ali one će nositi skromnu i praktično beznačajnu titulu kadin-efendi. (Prim. prev.)

će joj sultan baciti maramicu pred noge, označavajući da je postala „dozde“ („u oku“). Nije svaka dozde doživela uzvišeni trenutak poziva kada će postati „ikbal“ („srećnica“), ali one koje su ga dočekale imale su nakon toga sopstvene odaje, služavke, nakit, haljine i izdržavanje. Kako su sve žene u haremu potpuno zavisile od toga koliko je sultan zadovoljan, sve su željno grabile prilike da mu legnu u postelju, a kada konačno to ostvare, očajnički su nastojale da mu ugone. Takmičile su se do te mere da su nekolicini sultani, preterujući s beskonačnim danima i noćima strasti koje su im pružale čete željnih, zaljubljenih žena, naprosto sišli s uma.*

U ovaj privatni svet žena nije mogao prodrati nijedan muškarac izuzev sultana. Harem je bio toliko nepristupačan da jedna turska poslovice veli: kad sunce ne bi bilo žensko, ni njemu se ne bi dalo da uđe. Obezbeđivanje ove nepristupačnosti bilo je dužnost haremskih evnuha. Isprva su evnusi bili belci, dovođeni većinom, kao i haremske žene, sa Kavkaza. Ali početkom sedamnaestog veka, dvesta evnuha koji su čuvali harem bili su crnci. Uglavnom su kupovani kao deca, od robovskih karavana što su jednom godišnje dolazili sa gornjeg Nila, a kastrirali su ih kod Asuana kada doputuju rekom. Ironično, pošto islam zabranjuje kastraciju, obavljali su je Kopti, hrišćanska sekta nastanjena u toj oblasti. Osakaćenu decu potom su sultanovi namesnici i zastupnici u donjem Egiptu poklanjali na dar svome gospodararu.

U teoriji su evnusi bili robovi i sluge haremskih žena-robinja. Ali zahvaljujući blizini sa sultanom, često su zadobijali ogromnu moć. U neumornom vrtikolu dvorskih intriga, savez žena i evnuha mogao je i te kako uticati na raspodelu milosti

* Pojedini osmanski sultani držali su u haremima ne samo žene već i dečake. Ali premda je tačno da su izvesni turski sultani imali homoseksualnih sklonosti, isto kao i poneki hrišćanski kraljevi, većina osmanskih sultana više je volela žene. Harem je pretežno bio rezervoar ženske čeljadi. [Prim. aut.]

i državnih položaja. S vremenom će starešina crnih evnuha, znan kao kizlar-aga („devojački aga“) ili darisade-aga („aga kuće radosti“), često igrati veliku ulogu u državnim poslovima, postajće tiranin čitavog saraja i ponekad biti treći po moći u carstvu, odmah iza sultana i velikog vezira. Kizlar-aga je uvek živeo raskošno, uz mnoge povlastice i veliku svitu, a takođe i uz sopstvene robinje, čiju je ulogu, moramo to primetiti, teško zamisliti.

U haremu, kao i svuda u carstvu, sultan se doživljavao kao polubog. Nijedna žena nije mu smela doći nepozvana. Kada je on nailazio, svako ko mu se nađe na putu morao se hitro skriti; da bi opomenuo sve na svoj dolazak, jedan sultan je nosio papuče sa srebrnim potplatama da bi lupkarale po kamenim prolazima. Kada je želeo da se okupa, sultan je najpre odlazio u sobu za svlačenje, gde su mu odeću skidale mlade robinje; zatim u sobu za masiranje, gde su mu mazale telo uljem i trljale ga; iza toga u odaju za kupanje s mermernom kadom, česmama s vrućom i hladnom tekućom vodom i zlatnim slavinama, gde su mu, ukoliko poželi, robinje prale telo, za šta su obično bile zadužene postarije žene; na kraju su ga robinje, ovoga puta opet mlade, oblačile i mirisale. Kada je želeo slavlje, sultan bi se zaputio u dvoranu za prijeme, veliku prostoriju u plavim pločicama, zastrtu grimiznim tepisima. Tu je sedao na presto, njegova majka, sestre i kćeri na minderluke, a razne ikbal i dozde na jastučice po podu ispred njega. Ukoliko je bilo igračica i muzike, moglo se zahtevati i prisustvo dvorskih muzičara, ali u tim prilikama su im dobro vezivane oči kako bi haremske žene bile zaštićene od njihovog pogleda. Kasnije je nad dvoranom za prijeme sagrađen balkon sa tako visokim zidovima da ih je samo muzika mogla preći.

Upravo u toj dvorani sultan je povremeno primao i pokojeg stranog izaslanika. U takvim trenucima je sedeo na svome mermernom prestolu, u dugačkoj zlatotkanoj odeždi obrubljenoj samurom i sa belim turbanom s crno-belim perom i

džinovskim smaragdom. Uvek je sedeo okrenut gostu profilom, da nijedan nevernik ne bi mogao da sagleda čitavo lice Božje senke na zemlji.

KROZ ČITAVU SVOJU ISTORIJU Osmanlijsko carstvo je bilo i ostalo ratnička država. Sva moć je počivala u sultanovim rukama. Kada je sultan bio snažan i darovit, carstvo je cvetalo. Kada je bio slab, carstvo je propadalo. Nimalo čudno, život u haremu, okruženje žena zaljubljenih u svoga gospodara i haremskih evnuha-spletkaroša, umnogome je oduzimao čvrstinu jednoj rasi koja je započela s ratnicima-osvajateljima. A sa razvitkom istorije carstva još jedna okolnost se postarala da kvalitet vladajućih sultana počne da opada. Ironično, započeta je kao čin milosrđa. Sve do šesnaestog veka osmanlijska tradicija je nalagala da onaj sultanov sin koji nasledi presto odmah naredi da se zadave sva njegova mnogobrojna braća kako bi se uklonila svaka pretnja prestolu. Sultan Murat III, koji je vladao od 1574. do 1595, začeo je više od stotinu dece, a nadživelo ga je dvadeset sinova. Najstariji, nasledivši presto kao Mehmed III, zadavio je svoju devetnaesticu braće, a isto tako, da bi bio siguran da je likvidirao svaku moguću konkurenciju, ubio i sedam očevih konkubina koje su se zadesile trudne. Međutim, novi sultan Ahmed I okončao je 1603. taj strašni ritual tako što je odbio da zadavi svoju braću. Umesto toga, da bi uklonio opasnost od njih, zatvorio ih je među zidove naročitog paviljona prozvanog „Kavez“, gde su živeli odsečeni od svakog dodira sa spoljašnjim svetom. Otada će svi sultanski sinovi provoditi dokon život na tom mestu, u društvu evnuha i konkubina, koje su, da ne bi rađale decu, morale biti u godinama kada više ne mogu zatrudneti. Ukoliko bi se greškom i rodilo neko dete, nije se dozvoljavalo da ono ostankom u životu zakomplikuje rodoslovno stablo. Dakle, kada sultan umre ili bude svrgnut a nema sina, iz zatočenja bi bio doveden neki brat i proglašen

za novu Božju senku na zemlji. Među tim neukim, neagresivnim muškarcima carskog roda, ni janičari ni veliki veziri često nisu mogli naći čoveka dovoljnih intelektualnih sposobnosti i političkog znanja da vlada carstvom.

U svakom trenutku, ali naročito kada je sultan mlak, Osmanlijskim carstvom zapravo je upravljao veliki vezir. Iz ogromnog zdanja izgrađenog 1654. u blizini saraja, a Evropljanima poznatog kao Visoka porta, veliki vezir je nadgledao administraciju i oružane sile carstva – to jest, sve osim samog saraja. Teoretski, veliki vezir je bio sultanov sluga. Njegovo naimenovanje obeležavalo se simboličnim primanjem prstena pečatnjaka iz sultanovih ruku; otpuštanje iz službe označavano je povratkom ovog carskog pečata. U praksi je, međutim, veliki vezir vladao carstvom. U doba mira on je bio glava izvršne i sudske vlasti. U ratu je na bojištu zapovedao osmanlijskom vojskom uz pomoć janičarskog age i mornaričkog kapudan-paše. Predsedavao je Divanom – većem – u velikoj, zasvođenoj odaji za prijeme, sa zidovima ukrašenim mozaicima, arabeskama i plavo-zlatnim draperijama. Tu, na klupi koja se proteže ukrug, sedeli su visoki službenici Porte, a boja njihovih haljina sa obrubom od krzna i širokim rukavima – zelena, ljubičasta, srebrna, plava, žuta – označavala je rang. U sredini je sedeo veliki vezir u odeždi od belog atlasa i sa turbanom sa zlatnim trakama.

Služba velikog vezira nosila je ogromnu moć – povremeno su veliki veziri znali da organizuju i pad sultana – ali isto tako je vukla sa sobom i ogromne opasnosti i nudila vrlo malo izgleda za mirnu smrt. Za poraz u ratu krivio se veliki vezir, za čime je neumitno sledilo otpuštanje, progonstvo, a neretko i davljenje. U toj službi se mogao održati samo majstor spletke. Od 1683. do 1702. dvanaest velikih vezira ušlo je u Divan i Visoku portu, i isto toliko ih izašlo odatle.

No bez obzira na sve to, nešto ranije u sedamnaestom veku upravo su veliki veziri spasavali carstvo onda kad sultan samo sedi u haremu i prepušta se svojim naklonostima i

fantazijama.* Napolju je osmanlijska moć toliko opadala da su mletački brodovi krstarili Dardanelima, a kozački gusari sa Dnjepra u svojim „čajkama“ harali sve do severnog ulaza u Bosfor. Dok vri od korupcije i rastače se u anarhiju, carstvo je spasavala veština praktično dinastije velikih vezira: oca, sina i zeta.

Kada se 1656. carstvo našlo na granici urušavanja, haremska hijerarhija je preko volje za velikog vezira imenovala strogog sedamdesetjednogodišnjeg Albanca Mehmeda Ćuprilića,** koji je probleme rešavao bez milosti: između 50.000 i 60.000 pogubljenja iščistilo je osmanlijsku administraciju od mita i korupcije. U vreme njegove smrti, nakon pet godina, pad carevine je bio zaustavljen. Za vezirovanja njegovog sina Ahmeda Ćuprilića, a kasnije i zeta Karamustafe, osmanlijska moć doživela je kratak preporod. Suzbijene su flote i vojske hrišćanskih sila Austrije, Mletaka i Poljske. U odgovor na ugarski poziv u pomoć protiv cara Leopolda, Karamustafa je 1683. odlučio da zauzme Beč. Vojska od preko 200.000 ljudi pod zastavama od konjskih repova, sa samim Karamustafom kao komandantom, krenula je u marš uz Dunav, osvojila čitavu Ugarsku i drugi put u istoriji Osmanlijskog carstva našla se pod zidinama Beča. Čitavog tog leta 1683. Evropa je zabrinuto pratila šta se dešava. Pukovi vojnika iz nemačkih država stali su pod zastavu

* Jedan sultan, Ibrahim Ludi, nosio je oko brade mrežicu od dijamanta, a dane je provodio bacajući zlatne novčiće ribama u Bosforu. Nije želeo da vidi ni da oseti ništa osim krzna, pa je nametnuo naročit porez na uvoz samurovine iz Rusije kako bi mogao prekriti zidove svojih ođaja tim skupocenim krznom. Smatrajući da žena donosi to više zadovoljstva što je deblja, odaslao je svoje ljude da pretraže carstvo i pronađu mu najdeblju. Dovedi su mu jednu ogromnu Jermenku, koja je sultana toliko očarala da ju je zasuo blagom i počastima i na kraju je proizveo u namesnicu Damaska. [Prim. aut.]

** Kod nas su veziri iz ove albanske porodice poznati pod prezimenom Ćuprilić. (Prim. prev.)

habzburškog cara da se bore protiv Turaka. Čak ni Luj XIV, obično neprijatelj Habzburga i potajni saveznik Turaka, nije sebi mogao priuštiti da uskrati pomoć u spasavanju tog velikog hrišćanskog grada. Dvanaestog septembra 1683. saveznička vojska koja je došla u pomoć napala je turske opsadne linije s leđa i poterala Turke u bekstvo niz Dunav. Po sultanovom naređenju, Karamustafa je zadavljen.

Godine što su usledile za porazom kod Beča bile su pogubne po Turke. Pali su Budim i Beograd, a austrijska vojska čak se primakla Jedrenu. Veliki mletački admiral Frančesko Morozini zauzeo je Peloponez, produžio Korintskom prevlakom i udario opsadu Atini. Nažalost, za vreme njegovog bombardovanja jedno đule je pogodilo Partenon, koji su Turci koristili kao barutanu. Dvadeset šestog septembra 1687. hram je, u to doba uglavnom čitav, odleteo u vazduh i zadobio svoj sadašnji izgled.

Hiljadu sedamsto treće janičari su svrgnuli sultana Mustafu II u korist njegovog tridesetogodišnjeg brata Ahmeda III, koji je na presto došao iz zatočeništva „Kaveza“ i ostao na njemu da vlada dvadeset sedam godina. Ovaj esteta, nestabilan, mrgodan čovek, pod velikim uticajem svoje majke, voleo je žene i poeziju i slikao je cveće. Gajio je strast prema arhitekturi i gradio predivne džamije da ugodni narodu i predivne vrtove da ugodni sebi. Duž Zlatnog roga je podigao niz raskošnih paviljona, pojedine u kineskom, pojedine u francuskom stilu, gde je voleo da sedi u hladu kakvog drveta i da u društvu svojih najmilijih konkubina sluša poeziju. Ahmed je voleo i pozorišne predstave; zimi su se za njega izvodile složene kineske igre senki, a za njima je sledilo razdavanje dragulja, slatkiša i počasnih haljina. U leto su se pripremale složene tobožnje pomorske bitke i vatrometi. Njegov dvor je zaposela manija lala. U prolećne večeri, po vrtovima ukrašenim lampionima ili okupanim mesečinom, sultan i njegov dvor, u pratnji muzičara, šetali su pažljivo preskačući stotine kornjača što su milele među lalama i po travi sa zapaljenim svećama na leđima.

U tom izolovanom, mirisnom okruženju, Ahmed III je proveo iste one godine koje je u Rusiji obeležila aktivna, turbulentna vladavina Petra Velikog. Mada će Ahmedova vladavina potrajati duže od Petrove, njen kraj će imati izrazito osmanlijski ukus. Kada se 1730. carstvo ponovo našlo u vrtlogu nemira, Ahmed je pokušao da umiri neprijatelje tako što je naredio da se veliki vezir, igrom slučaja ujedno i njegov zet, zadavi i da se leš preda rulji. Ovaj čin je samo privremeno odložio Ahmedovu sudbinu. Ubrzo potom njega će svrgnuti i naslediti sinovac, koji će narediti da bivšeg sultana otruju.

OSLOBODILAC BALKANSKIH HRIŠĆANA

DRUGOJ POLOVINI sedamnaestog veka, na severu se pojavila jedna nova i potpuno neočekivana opasnost koja je zapretila Osmanlijskom carstvu. Rusija je sticala moć i slutila zlo prestolu Božje senke. Po tradiciji su Turci Ruse posmatrali s prezirom; s Moskovitima se nisu ni razračunavali oni, već njihovi vazali krimski Tatari. Uistinu, poredak je bio takav da su krimski Tatari, obavezni na danak sultanu, sami ubirali danak od ruskog cara. Za krimske kanove Moskovija je bila tle sa kojeg žanju robove i stoku u redovnim godišnjim prepadima u Ukrajinu i južnu Rusiju.

Za to što je moglo da pokazuje takvu ravnodušnost prema Ruskom carstvu, Osmanlijsko carstvo je imalo da zahvali zauzetosti Moskve drugim neprijateljima. Dva najbrojnija hrišćanska naroda istočne Evrope, pravoslavni Rusi i katolički Poljaci, naraštajima su međusobno ratovala. Ali 1667. nastala je promena neprijatna sultanu: Rusi i Poljaci razrešili su svoje razmirice, makar privremeno, i ujedinili se protiv Turaka. A 1686. poljski kralj Jan Sobjeski, željan da zarati sa Osmanlijskim carstvom, predao je regentkinji Sofiji na određeno vreme (što

će se pretvoriti u trajnu predaju) grad Kijev u zamenu za rusko pristupanje poljsko-austrijsko-mletačkom savezu protiv Turske.

Na podsticaje saveznika, Rusija je konačno u tom ratu preduzela i vojnu akciju. Ofanzive protiv krimskih Tatara 1687. i 1689, obe pod zapovedništvom Sofijinog ljubimca Vasilija Golicina, završile su se neuspehom. U Carigradu kao da se dodatno potvrdila beznačajnost ruske vojne moći, dok su u Moskvi Golicinovi neuspesi ubrzali smenu vlasti. Razotkrivanje Sofijine slabosti povelu je ka regentkinjinom padu, a vlast je u Petrovo ime prigrabila struja Nariškina. Otad pa nadalje, dok je mladi car vežbao svoje vojnike, pravio čamce i odlazio u Arhangel'sk, odnosi između Rusije i Turske biće mirni. Tehnički su ove dve zemlje bile u ratu, ali ratovanja nije bilo.

Kada je Petar stasao, uočio je u protivturskoj alijansi i neokončanom ratu priliku da ostvari jedan lični san: da se probije na jug i zaplovi flotom po Crnom moru. Dva letnja pohoda na Azov iz 1695. i 1696. bili su prvi ruski napad ne na Tatara već na tursku tvrđavu s turskom posadom. Petrov uspeh u drugom pohodu uznemirio je sultanovu vladu: ruske bojne lađe delovale su opasnije nego ruski vojnici. Car je zauzeo ušće Dona i počeo da formira flotu u Taganrogu i Azovu, ali – srećom, iz turskog ugla posmatranja – moreuz kod Kerča još su držale osmanlijske tvrđave, te ruski brodovi nisu mogli isploviti na Crno more.

Zvanično, naravno, Petar je 1697. uputio svoje Veliko izaslanstvo da bi obnovio taj rat, podstreknuo saveznike, a možda i pronašao nove. Kao što smo videli, u tome nije uspeo, a čim su saveznici potpisali mirovni sporazum u Karlovcima, Rusija je, kao sporedan učesnik, ostavljena da s Turcima sklopi primirje kakvo ume i zna. Uskraćen za plodove za kojima je žudeo, car nikada nije oprostio Austrijancima što su ga u Karlovcima izdali. „Oni na mene ne obraćaju pažnje ni koliko na psa“, goroko će se požaliti. „Nikada im neću zaboraviti šta su mi uradili. Osećam to i odlazim praznih džepova.“¹

Ali uprkos nepotpunosti Petrovog osvajanja, Azov će imati dalekosežne posledice. Kao prva ruska pobjeda nad Turcima, on je pokazao makar lokalnu i privremenu nadmoć nad jednom snagom prema kojoj su se Rusi dotada uvek odnosili sa obazrivošću. Sreća po Rusiju te u Petrovo vreme nije iznikao nijedan veliki sultan niti veliki vezir poput onih iz osmanlijske prošlosti. Ogromna sila južno od Rusije bila je dremaljiva, ali i dalje gorostasna, i dalje u posedu neiscrpnih resursa, te se, džarnuta, mogla obrušiti svom svojom ogromnom težinom na susede.

Upravo tog letargičnog ali svejedno strašnog džina Petar će izazvati 1711. svojim maršem na Balkan.

HILJADU SEDAMSTO DESETE, tridesetogodišnje primirje s Turskom, potpisano uoči samog Velikog severnog rata, trajalo je već deset godina; primirje se održavalo čak i kad je Petar delovao najranjivije. Za takvu sreću najzaslužniji je bio Petrov prvi stalni izaslanik u Carigradu Petar Tolstoj. Tolstojev portret prikazuje čoveka lukavih plavih očiju, žbunastih crnih obrva, visokog čela, sa sivom zapadnjačkom perikom. Njegovo glatko izbrijano lice odiše spokojem. Sve na tom čoveku zrači energičnošću, čvrstinom, samouverenošću i uspehom.

Tolstoju su bile potrebne i takve odlike i mnogo sreće da izvrda klopke na kakve je već nailazio u svojoj dugoj i upečatljivoj karijeri. Rođen 1645. u zemljoposjedničkoj porodici sitnijih plemića, početka je bio pristalica Miloslavskih i vatreno je podržavao regentkinju Sofiju u vreme njenog prelomnog sukoba s mladim carem Petrom 1689, ali tačno pred sam kraj prešao je na pobjedničku stranu. Nemajući do kraja poverenja u svoga novog pristalicu, Petar ga je poslao da upravlja dalekom severnom ustjuškom oblašću. Tamo je Tolstoju u ulozu namesnika zapalo da ugošćava cara u leto 1693. i 1694. prilikom njegovih putovanja u Arhangelsk i iz Arhangelska.

Tolstoj je ostavio valjan utisak, a pojačao ga je sposobnom službom u drugom pohodu na Azov. Konačno se učvrstio u Petrovoj milosti kada se 1696, iako već pedesetdvo godišnjak i otac porodice, dobrovoljno javio da putuje u Mletke radi izučavanja brodograditeljstva i navigacije. Savladao je ponešto od tih zanata i krstario Sredozemljem, ali važnije će biti to što je naučio italijanski i počeo donekle da razumeva zapadnjački život i kulturu, jer i jedno i drugo će mu biti korisno u potonjoj diplomatskoj karijeri. Prefrigan, hladnokrvan, spretan da iskoristi svaku priliku, po ruskim merilima kultivisan i prefinjen, Tolstoj je caru postao neizmerno koristan. Prepoznajući u Tolstoju te prednosti, Petar mu je poverio dva najteža zadatka za sve godine njegove vladavine: dugogodišnju misiju u Carigradu, a kasnije namamljivanje carevića Alekseja da se vrati u Rusiju. Umejući da ceni ovog nadarenog i korisnog slugu, Petar će Tolstoju podariti naslednu titulu grofa, ali nikada neće sasvim zaboraviti njegovu nekadašnju pripadnost opozicionoj strani. Jednom prilikom kad su ga skolile crne misli, car je uhvatio snažnim šakama Tolstoja za glavu i izgovorio: „Eh, glavo, glavo! Ne bi ti sad bila na ramenima da nisi toliko pametna!“²

Tolstojev karakter i iskustvo bili su ogromna preporuka za položaj prvog ruskog stalnog izaslanika na sultanovom dvoru. Kada je stigao tamo potkraj 1701, imao je naloge slične onima kakve su imali svi diplomati otkako je sveta i veka: da čuva primirje između Turske i Rusije, da preuzima sve što može kako bi mutio vodu između Turske i Austrije, da prikuplja i prosleđuje u Moskvu obaveštenja o inostranim odnosima i unutrašnjoj politici Osmanlijskog carstva, da šalje svoje proce-
ne ljudi na vlasti i ljudi koji bi mogli doći na vlast, te da saznaje šta god može o turskim vojnim i pomorskim taktikama, kao i o snazi turskih tvrđava na Crnom moru. Bio je to izazovan zadatak, utoliko izazovniji što Turci zapravo i nisu baš želeli ruskog izaslanika u Carigradu. Ostali strani izaslanici boravili

su u osmanlijskoj prestonici radi lakšeg trgovanja, ali protok trgovine nije postojao između Rusije i Turske, pa su Turci, shodno tome, bili podozrivi prema Tolstojevom prisustvu.

Isprva je bio smešten u nešto slično kućnom pritvoru. Kao što piše Petru:

Moj boravak ovde njima se nimalo ne sviđa, jer njihovi domaći neprijatelji Grci iste su vere kao mi. A u Turaka je mišljenje da ću ja, živeći kod njih, širiti među hrišćanima podstrek protiv muhamedanaca, pa su zbog toga strogo zabranili Grcima da se viđaju sa mnom i zastrašili sve hrišćane koji žive pod njihovim jarmom da ne smeju prilaziti čak ni blizu kući u kojoj stanujem [...]. Ništa im ne zadaje toliki strah kao tvoja pomorska flota; među njima kruže glasine da je u Arhangelsku sagrađeno 70 velikih brodova i očekuju da će ti brodovi, u slučaju potrebe, iz okeana preći u Sredozemno more i doploviti pod Carigrad.³

Uprkos takvim teškoćama, Tolstoj je postigao znatan uspeh. Ispleo je obaveštajnu mrežu zasnovanu delom na organizaciji pravoslavne crkve u Osmanlijskom carstvu (naročito mu je u tome pomogao jerusalimski patrijarh Dositej), a delom na pomoći Holanđana, koji su imali velikog iskustva s lavirintima politike turskog dvora.

Ovaj lavirint je bio naročito zamršen u vreme Tolstojevog boravka tamo. Veliki veziri su se neprekidno smenjivali. Neki su prema Tolstoju bili tolerantniji nego drugi, ali nikada nije smeo da se opusti. Hiljadu sedamsto druge na vlast je došao veliki vezir Daltaban Mustafa, rešen da podrži tatarskog kana u njegovoj želji da obnovi rat s Rusijom. Uz pomoć obilnog podmićivanja, Tolstoj je uspeo da privuče pažnju sultanove majke na vezirove planove, te je Daltaban razrešen zvanja i pogubljen. Sledeći vezir brižljivije se odnosio prema Tolstoju,

ali svejedno su i dalje dva janičara stražarila pred izaslanikovim vratima i motrila na njegovo kretanje.

Kada je 1703. sultana Mustafu II zamenio njegov brat Ahmed III, isprva je Tolstoj mogao ići kuda god poželi; potom je na vlast došao novi veliki vezir i iznova mu je ograničeno kretanje. U očaju, izaslanik piše u Moskvu: „Novi vezir nije mi naklonjen i moje gorko prebivanje [ovde], muka i strah obnovili su se gore nego pre: opet niko ne sme da mi dolazi, niti ja smem ikuda, i sa velikom mukom ću i ovo pismo uspeti da pošaljem. Ovo je šesti vezir otkako sam ovde, a najgori dosad.“⁴ Šestog vezira uskoro je zamenio sedmi, ali Tolstojeva situacija ostala je sumorna.

Ovakav rđav odnos prema Tolstoju delom je bio i posledica žalbi turskog izaslanika u Moskvi na odnos Rusa prema *njemu*. Turski izaslanik poslat da objavi stupanje Ahmeda III na presto dočekan je učtivo, ali morao je dugo da čeka prijem kod cara. Odugovlačenje je bilo smišljeno: Petar je hteo da dobije na vremenu i dobro pokaže izaslaniku moć ruskog cara. Uz to je Petar gledao da odvрати izaslanika od onog što je ovaj najviše želeo da vidi: od baze ruske flote u Azovu i njenog gradilišta u Voronježu. Petar piše vojvodi Azova da putuje što sporije: „Blizu Voronježa nipošto ne ići; Azov i Trojicki ni slučajno mu ne dati da vidi.“⁵

Sve ovo se olupalo Tolstoju o glavu kada je turski izaslanik poslao pismo sa opisom svoga dočeka u Rusiji. „Šta je pisao, ne znam“, veli Tolstoj, „ali strašno su me pritisli, zaključali me sa svim ljudima u kuću i nikoga ne puštaju ni da izađe ni da uđe, pa smo sedeli nekoliko dana bez jela jer nisu pustili nikoga ni hleb da kupi, a potom smo ih jedva umolili velikim poklonima da počnu da puštaju po jednoga da kupi hrane.“⁶

Takođe se Tolstoj bojavao da bi neko iz pratnje mogao preći u islam i odati njegovu obaveštajnu mrežu. Na kraju se takav slučaj i dogodio, ali izaslanik je to razrešio po kratkom postupku:

Pritom sam u velikom strahu od svojih ljudi [piše u Moskvu]. Živeći ovde tri godine, upoznali su se s Turcima, naučili i turski jezik, a kako se trenutno nalazim pod velikim pritiskom, bojim se da neće trpeti da sede pod ključem, pokolebaće se u veri, jer muhamedanstvo veoma privlači one što ne razmišljaju glavom; bude li se pojavio kakav Juda i krenuo da mi priređuje velike pakosti, jer moji ljudi su primetili s kime sam od hrišćana blizak i ko služi velikom gospodaru [...] i bude li se neko od njih pokazao kao otpadnik i potkaže li Turcima ko radi za velikog gospodara, neće postradati samo naši prijatelji, već će i sve hrišćane sustići nevolja. Pratim to s velikom pažnjom i ne znam šta će Bog dati. Kod mene je već bio takav slučaj: mladi pisar Timofej, upoznavši se s Turcima, razmišljao je da se poturči; kako mi je Bog pomogao da to saznam, tajno sam ga pozvao i krenuo da mu pričam, a on mi je pravo u lice objavio da hoće da pređe u islam; zaključao sam ga u spavaću sobu do noći, a on je noću popio čašu vina i ubrzo umro; tako ga je Bog sačuvao od takve bede.⁷

Kako je vreme prolazilo, Tolstoju su se javljale i druge nevolje. Plata je prestala da mu stiže, pa je, da bi skrpio kraj s krajem, morao da proda deo samurovih koža koje je dobio da ih deli na dar. Pisao je caru moleći za platu, kao i za dozvolu da dâ ostavku i vrati se kući. Car mu otpisuje i odbija ga, govoreći mu da je njegova služba presudno važna. Tolstoj se nekako batrgao, podmićivao, spletario, davao sve od sebe. Hiljadu sedamsto šeste javlja da su dvojica najpametnijih paša zadavljena na podstrek velikog vezira, koji ne voli sposobne ljude, i dodaje: „Nek bi dao Višnji Bog da i sve ostale podave.“⁸

Za vreme ustanka Bulavinovih Kozaka na Donu i švedske invazije na Rusiju, Petar je strepeo da bi sultan mogao pasti

u iskušenje da pokuša da povrati Azov. Instinkt mu je govorio da treba da odobrovolji Turke, pa je izdao odgovarajuća naređenja kako bi bio siguran da Rusi ne drže u zatočenju više nijednog turskog niti tatarskog zarobljenika. Tolstoj se nije slagao s takvim pristupom. On je smatrao da je politički bolje da prema Turcima pokažu silu, čak da zaprete kako bi ih nagnali da miruju. Dalji događaji kao da su potvrdili njegov stav. Hiljadu sedamsto devete, u proleće i leto bitke kod Poltave, Turci ne samo što nisu stali na stranu Švedske već su priče o ratu s Rusijom i glasine o pojavljivanju ruske flote na izlazu iz Bosfora izazivale paniku na ulicama Carigrada.

Tako je osam teških godina Tolstoj uspešno zastupao gospodarove interese i sačuvao primirje između Rusije i Turske. A onda je 1709, pobeđavši sa bojišta kod Poltave, u sultanovo carstvo stigao Karl XII. Nakon toga će, četiri puta za tri godine, sultan objaviti Rusiji rat.

PREŠAVŠI BUG i stupivši na teritoriju Osmanlijskog carstva, Karl XII je postao sultanov gost. Kralj i kozački hetman Mazepa potražili su azil u sultanovom carstvu; ovo je, po islamskoj veri, Ahmedu III nametnulo dužnost da ih primi i zaštiti. Ta obaveza shvatala se toliko ozbiljno da je sultan, kada je u Carigrad stigao glas o onom taktičkom odugovlačenju koje je za ishod imalo masakr Kozaka na drugoj strani reke, razmišljao da pošalje tamošnjem paši svilen gajtan.

Čim je saznao da je kralj Švedske u njegovom carstvu, sultan se hitro postarao da se iskupi za to. Za nekoliko dana stigao je benderski serasker Jusuf-paša da zvanično poželi dobrodošlicu, a s njime su doputovala i kola s naročitim namirnicama. Ubrzo su se izgladneli preživeli Šveđani gostili dinjama, ovčetinom i izvrsnom turskom kafom. Jusuf-paša je doneo i sultanov predlog, protkan notom zapovesti, da gosti pređu u Bender na Dnjestru, na dvesta četrdeset kilometara jugoistočno odatle. Na

tom novom mestu Karl je uspostavio logor u nizu lepih turskih šatora, dignutih na jednoj livadi oivičenoj voćkama, duž obale Dnjestra. U tom prijatnom kraju koji se nazivao Besarabijom, nestrpljivi kralj Švedske provešće tri godine.

U vreme kada je tamo prešao, Karl ni slutio nije da ga čeka takva budućnost. Kraljeva namera je bila da se vrati u Poljsku i preuzme zapovedništvo nad Krasovljevim i Stanislavovim odredima čim mu zaraste stopalo. Takođe se nadao da će se u Poljskoj sastati s Levenhauptovim odredima koje je ostavio u Perevoložni. Uz to je upravnom savetu u Stokholmu poslao naređenje da okupi nove pukove i pošalje mu ih preko Baltika. Priroda i politika zaverile su se protiv njega. Rana je zarastala sporo i tek posle šest nedelja kralj će moći da uzjaše konja. Dok se oporavljao, saznao je da mu je starija sestra, obudovela vojvotkinja od Holštajna, Hedvig Sofija, umrla u Stokholmu za vreme epidemije boginja. Danima ovaj kralj neženja nije prestajao da plače. Zatvorivši se u šator, nije hteo da vidi ni najbliže drugove; neko vreme čak nije pristajao ni da poveruje u vest, mada mu je upućena u zvaničnom pismu saučešća od švedskog saveta. Napisaće mlađoj sestri Ulriki kako se nada da će biti opovrgnuta ta „previše strašna, potpuno neočekivana glasina koja me je potpuno umrtvila“.⁹ Kasnije će pisati Ulriki kako bi se radovao da je on prvi umro od njih troje, te da se sada moli da makar bude drugi po redu.

Ubrzo je usledio još jedan tužan događaj. Mazepa, vremešni hetman koji je na svoju propast stao uz Karla pred Poltavu, prenet je iz Karlovog logora u jednu kuću u Benderu, gde mu se tih vrelih letnjih dana zdravstveno stanje pogoršalo. Karl mu je ostao odan: kada je od Petra stigla ponuda da car oslobodi grofa Pipera ukoliko Karl preda Mazepu, kralj je odbio. Dva-deset drugog septembra 1709. Mazepa je umro; Karl je hramao na štakama da bi prisustvovao sahrani.

Sledio je udarac za udarcem. U hitrom sledu Karl je saznao da se Levenhaupt kod Perevoložne predao, da ruski odredi pod

Menšikovom preplavljuju Poljsku, da su se Stanislav i Krasov povukli, da je Avgust pogazio Altranštatski sporazum i napao Poljsku kako bi povratio krunu, da je Danska opet stupila u rat protiv Švedske i da je sama Švedska pod invazijom danske vojske. Za to vreme su ruski odredi marširali baltičkim provincijama i osvajali Rigu, Pjarnu, Revelj i Viborg. Zašto se Karl nije vratio u Švedsku da preuzme komandu? Putovanje ne bi bilo lako. Bender je od Stokholma bio udaljen preko dve hiljade kilometara. Put kroz Poljsku preprečavali su Petrovi i Avgustovi vojnici. Austrijanci su zbog kuge zatvorili sve svoje granice. Luj XIV je Karlu uporno nudio brod kojim bi se vratio kući. Kralj Sunce je željno čekao da švedska munja opet krene da pravi čudo i pokoru u istočnoj Evropi, iza leđa njegovih engleskih, holandskih i austrijskih protivnika – ali Karl se bojao da ga ne zarobe pirati. Takođe, ako bi prihvatio da ga prevezu Francuzi – ili čak Englezi ili Holandžani – koliko bi ga to stajalo? Gotovo izvesno bi značilo da mora izabrati stranu u Ratu za špansko nasleđe.

U stvari, čim ga je prošlo razočaranje što ne može odmah da pođe u Poljsku, Karlu je štaviše odgovaralo da ostane u Turskoj. Kako je on to posmatrao, boravkom u Osmanlijskom carstvu dobio je čudesnu novu priliku. Ukoliko uspe da podbode sultana da zarati s ruskim carem i udruži se s njime samim u jednoj uspešnoj ofanzivi na jugu, Petar bi opet mogao biti poražen i Švedska bi možda povratila sve što je izgubila. Počev od jeseni 1709, Karlovi zastupnici Ponjatovski i Nojgebauer zaronili su u mutnu politiku Carigrada, iz petnih žila se upinjući da ponište Tolstojev trud.

Zadatak im nije bio lak. Turcima nije bilo do boja. Ovaj sveprisutni stav pojačala je vest o bici kod Poltave, koja je u Carigradu ostavila čudovišan utisak: koliko će još vremena proći pre nego što se careva flota pojavi na ulazu u Bosfor? Suočeni sa ovim opasnostima, mnogi sultanovi savetnici bili su radi da postupe po Petrovim zahtevima i izbace švedskog

mutivodu iz svoga carstva. „Kralj Švedske“, veli se u jednom turskom dokumentu iz tog doba, „pao je kao teško breme na pleća Visoke porte.“¹⁰ S druge strane, u Osmanlijskom carstvu bilo je i struja koje su željno čekale rat s Rusijom. Među njima se najviše isticao žestoki rusofob Devlet Girej, krimski kan koji je primirjem iz 1700. lišen svoga prava da uzima danak od Rusije. On i njegovi konjanici žudeli su za prilikom da iznova krenu u svoje velike prepade na Ukrajinu, tako bogatu ćarom i zarobljenicima. Uz to je Nojgebauer imao tu sreću da zadobije poverenje majke sultana Ahmeda. Maštu ove gospe već je bila općinila junačka legenda o Karlu XII; sad joj je Nojgebauer otvorio oči pokazavši joj kako njen sin može pomoći „njenom lavu [Karlu] da proguta cara“.¹¹

Karlovom planu bio je neophodan još jedan element. Nije bilo dovoljno tek nagovoriti sultana da krene u rat; taj pohod je zahtevao i uspešnu borbu i pravilno odabrane ciljeve. Da bi stekao pravo glasa u takvim pitanjima, shvatio je Karl, morao bi imati pod svojim zapovedništvom novu švedsku vojsku na kontinentu. Još dok se osmanlijska vojska mobilisala, Karl šalje u Stokholm hitnu poruku „da se osigura bezbedan transport rečenih pukova u Pomeraniju, u pravom trenutku, kako naše učešće u predstojećem pohodu ne bi propalo“.¹²

U Stokholmu je ovaj zahtev zapanjio, čak užasn timer. Već u novembru 1709, nakon Poltave, iznova ohrabrena Danska pogazila je Traventalski mir i ponovo stupila u rat sa Švedskom. Danski odredi napali su južnu Švedsku. S obzirom na neposredne pretnje domovini, uz neizdrživi teret finansiranja jednog rata koji je delovao kao već izgubljen, švedskom save-tu je kraljeva zapovest da se pošalju nove ekspedicione snage izgledala suludo. Karlu je odgovoreno da se ne može odvojiti nijedan odred.

Na kraju su, ironijom sudbine, Nojgebauer i Ponjatovski postigli uspeh u Carigradu, a Karl XII doživeo neuspeh u Stokholmu. Osmanlijsko carstvo je nagovoreno da stupi u rat,

ali nije se pojavio nijedan ponositi švedski puk koji bi mogao ojačati turske strojeve i dodati težine glasu švedskog kralja. Mada je neosporno bio najveći vojni zapovednik u carevini i mada su turski vojnici uopšteno, a janičari pogotovu, gledali u ovog kralja-ratnika kao u svoga idola, Karl nije bio zvanični saveznik Turaka i nije aktivno učestvovao u predstojećoj vojnoj kampanji. Zbog svega toga, njegova poslednja i možda najveća prilika da porazi Petra razvejala se u prah.

Prisustvo Karla XII u Osmanlijskom carstvu nije zabrinjavalo samo Turke. Još od kraljevog prispeća, Petar je preko Tolstoja vršio pritisak na Turke da Karla nateraju na predaju ili da ga proteraju. Kako su prolazili meseci, tako je i ton njegovih poruka bio sve oštiji, a to je išlo naruku zagovornicima rata u Carigradu i Jedrenu. Carev kategorični zahtev da sultan do 10. oktobra 1710. odgovori na njegov zahtev da se Karl protera iz Turske doživljen je kao uvreda dostojanstva Božje senke. Ovo je, nadometnuto na ubeđivanja od strane kana, Šveđana, Francuza i sultanove majke, prevagnulo. Dvadeset prvog novembra, na svečanom zasedanju Divana, Osmanlijsko carstvo objavilo je rat Rusiji. Prvi će postradati Tolstoj. Po turskom zakonu, izaslanike u vreme rata nije štitiio nikakav imunitet, pa je Tolstoj uhapšen, oduzeta mu je polovina odeće, posađen je na matoro kljuse i proveden ulicama grada do zatvora u tvrđavi Jedikule.

Sa objavom rata naimenovan je i novi veliki vezir, Mehmed-paša Baltadži, namenski povodom ratovanja s Rusijom. On je bio čudan izbor; savremenici ga opisuju kao tupog, nespretnog matorog pederasta koji nikad nije bio ozbiljan vojnik. Pa ipak, odlučio je da se krene u ofanzivni pohod. Te zime, čim kanovi konjanici budu mogli da se sprema, pokretna tatarska vojska udariće na sever od Krima, u Ukrajinu, da zaskoči Kozake i ubere nagradu u vidu zarobljenika i stoke koje im je primirje uskraćivalo deset godina. Na proleće će glavčina osmanlijske vojske poći na sever od Jedrena. Artiljerija i komora putovaće morem do Isakče na Dunavu i tamo će se sastati s vojskom.

Odatle će im se pridružiti tatarska konjica i formiraće se udružena sila od gotovo 200.000 vojnika.

U januaru su Tatari napali, pustošeći područje između srednjeg Dnjepra i gornjeg Dona. Naišli su na snažan otpor Petrovog novog kozačkog hetmana Skoropadskog, pa su morali da se povuku ne uspevši da izvedu krupnu diverziju kojoj se veliki vezir nadao. Krajem februara, u Janičarskom dvorištu saraja podignuti su tugovi, barjaci od konjskih repova koji označavaju rat i elitni korpus od 20.000 vojnika, naoružanih blistavim musketama i kitnjastim lukovima, zaputio se na sever. Glavnina se kretala sporo i do Dunava je stigla tek početkom juna. Tu su topovi istovareni sa brodova i položeni na kare, organizovan je prevoz komore, a čitava vojska je prešla na istočnu stranu reke.

Dok su se Turci okupljali na Dunavu, veliki vezir je poslao Ponjatovskog, Karlovog zastupnika na sultanovom dvoru, u Bender da pozove kralja da se priključi pohodu, ali samo kao vezirov gost. Isprva je kralja snažno mamilo ovo iskušenje, no ipak se odlučio da ne pođe. Kao vladar jedne zemlje, nije se mogao pridružiti vojsci kojom ne komanduje, a naročito vojsci kojom zapoveda neko ko je niži po rangu od njega. Kasnije će se pokazati da mu je to bila fatalna greška.

RAT 1711, koji će prouzrokovati pohod na Prut, nije bio ishod Petrovih želja; taj sukob između Rusije i Osmanlijskog carstva raspirio je Karl. No svejedno, čim je rat započeo, Petar je, još ponesen svojim uspehom kod Poltave, samouvereno prihvatio izazov i preduzeo hitre korake da se pripremi. Deset pukova ruskih dragona povučeno je iz Poljske da bi nadziralo granicu sa Osmanlijskim carstvom. Šeremetevu je naređeno da sa svoja dvadeset dva pešadijska puka krene sa Baltika u Ukrajinu. Uveden je nov, naročito težak porez za finansiranje predstojećih vojnih operacija.

Dvadeset petog februara 1711. u Kremlju je održana velika svečanost. Preobraženski i Semjonovski puk postrojili su se na Sabornom trgu ispred Uspenske saborne crkve; na njihovim crvenim barjacima stajao je krst s drevnom krilaticom cara Konstantina: „Pod ovim znamenjem ćeš pobeđivati.“ U crkvi je Petar svečano oglasio sveti rat „protiv Hristovih neprijatelja“. Car je nameravao da lično predvodi pohod na Turke, pa je 6. marta krenuo iz Moskve zajedno s Katarinom. No tada se razboleo, a njegova pisma prožeta su prizvukom pomirenosti i očajanja. „Imamo pred sobom neizvestan i samo Bogu jedino poznat put“,¹³ piše on Menšikovu. Apraksinu, kome je dodeljeno zapovedništvo na čitavom donjem Donu, uključujući i Azov i Taganrog, i koji je pismom molio za uputstvo gde da smesti štab, car odgovara: „Gde ćete biti, to prepuštam vašem rasuđivanju, jer čitava ta oblast vam je uručena i gde vam je zgodnije, tako uradite, jer meni je, ovako udaljenom i očajnom, i pritom od bolesti jedva živom, nemoguće da prosudim, a još se situacija menja iz dana u dan.“¹⁴

Petrova boljka bila je ozbiljna. Menšikovu car piše da je imao napad koji je potrajao dan i po i da nikada u životu nije bio tako teško bolestan. Posle nekoliko nedelja bilo mu je već bolje, pa je produžio u Javorov. Tamo ga je obradovalo što su Katarinu lokalni poljski plemići dočekali ukazujući joj visoke počasti i što joj se obraćaju sa „Vaše veličanstvo“. Sama Katarina bila je oduševljena. „Ovde često imamo bankete i večerinke“, piše ona 9. maja Menšikovu, koji je ostao da brani Sankt Peterburg. „A pre četiri dana bila sam kod hetmana Sinjavskog, juče pak kod kneza Radzivila i siti smo se naigrali.“ Za ovim, povodom nekog navodnog carevog izraza nezadovoljstva, teši zabrinutog kneza: „I javljam Vašoj svetlosti da se ne žalosti i da ne veruje praznim pričama koje će odavde poteći, jer gospodin šautbenaht* [Petar], kao i ranije, drži Vas u svojoj milosti.“¹⁵

* Na nemačkom: kontraadmiral. (Prim. prev.)

Petar je u Javorov doputovao da bi potpisao bračni ugovor koji će vezati njegovog sina Alekseja i kneginjicu Šarlotu Lineberšku. Šlajnic, izaslanik kneza od Volfenbitela, opisuje svome gospodaru ruskog cara i caricu u tom trenutku:

Sutradan oko četiri car me je opet pozvao. Znao sam da ću ga naći u caričinoj sobi i da ću mu učiniti veliko zadovoljstvo ako čestitam carici na javnom obznanjivanju njenog braka. Nakon izjave koju su na tu temu dali kralj Poljske i nasledni princ, nisam smatrao da je to neumesno, a osim toga, znao sam da se poljski ministar obraća carici titulom „veliĉanstvo“. Ušavši u sobu, okrenuo sam se bez obzira na carevo prisustvo i čestitao joj u Vaše ime na objavljivanju njenog braka, te preporučio kneginjicu [Šarlotu] njenom prijateljstvu i zaštiti.

Katarina se oduševila, te je zamolila Šlajnica da zahvali knezu na lepim željama. Kazala je kako jedva čeka da vidi i zagrli kneginjicu koja će joj biti snaha, te upitala da li carević zaista deluje tako zaljubljeno u Šarlotu kako se priĉa. Dok je Katarina razgovarala sa izaslanikom, Petar je razgledao neka-kve matematiĉke instrumente na drugom kraju sobe. Ćuvši da Katarina pominje Alekseja, spustio ih je na sto i prišao, ali nije se umešao u razgovor.

„Upozorili su me prethodno“, nastavlja Šlajnic u pismu knezu,

da bi s moje strane, s obzirom na to da me car vrlo površno poznaje, bilo obavezno da mu se prvi obratim. Zato sam mu kazao da me je Njeno veliĉanstvo carica pitalo da li je carević veoma zaljubljen u kneginjicu. Izjavio sam kako sam siguran da carević s nestrpljenjem čeka pristanak svoga oca da bi ostvario potpunu sreću. Car je odgovorio preko tumaĉa: „Ja ne želim da odgađam sreću moga sina, ali istovremeno ne želim ni potpuno

da lišim sebe sopstvene sreće. On mi je jedinac i želim to zadovoljstvo da po svršetku kampanje budem lično prisutan na njegovoj svadbi. Svadba će biti u Braunšvajgu.“ Objasnio je na to da nije u potpunosti svoj gospodar, jer mora se obračunati s neprijateljem koji je jak i brzo se kreće, ali da će pokušati da uredi da se na jesen poleći u Karlsbadu, te da potom dođe u Volfenbitel.

Tri dana potom stigao je bračni ugovor, koji je, ne izmenivši u njemu ni jednu jedinu reč, potpisao knez od Volfenbitela. Petar je pozvao izaslanika Šlajnica i čestitao mu na nemačkom, dodavši: „Imam za vas neke sjajne vesti.“¹⁶ Na to je izvadio ugovor, a kada je Šlajnic čestitao caru i poljubio mu ruku, Petar je njega tri puta poljubio, u čelo i obraze, te naredio da se donese flaša njegovog omiljenog ugarskog vina. Kucnuli su se čašama, a onda je Petar dva sata uzbuđeno pripovedao o svome sinu, o vojsci i o predstojećem pohodu protiv Turaka. Posle toga će zadovoljni Šlajnic pisati vojvodi: „Nemam reči da opišem Vašem visočanstvu s kakvim je razboritim sudom i sa kakvom skromnošću car pripovedao o svemu.“¹⁷

Petrova ubedenost da će se pohod na Turke brzo završiti, te da će on moći u Karlsbad, a potom na sinovljevu svadbu ogleda se i u razgovoru koji je u to vreme vodio sa Avgustom. Izborni knez Saksonije iznova je bio ušao u Varšavu i prisvojio krunu Poljske, dok je njegov suparnik Stanislav pobegao zajedno sa Šveđanima pri njihovom povlačenju u Švedsku Pomeraniju. Avgust je nameravao da pođe u poteru za neprijateljem i udari opsadu Štralzundu na Baltiku, koji su držali Šveđani. U podršku ovom pregnuću, Petar se obavezao da će dati 100.000 rubalja i stavio 12.000 ruskih vojnika pod Avgustovu komandu.

Petrov plan za borbu protiv Turaka, hrabar do lakomislenosti, predviđao je da vojska krene maršem na donji tok Dunava, pređe reku iznad samog njenog ušća u Crno more i produži na jugozapad kroz Bugarsku do mesta odakle će moći da zapreti

sultanovoj drugoj prestonici, Jedrenu, pa čak i samom slavnom Carigradu. Snage koje će povesti sa sobom – 40.000 pešadinaca i 14.000 konjanika – neće biti velike u poređenju sa ogromnim mnoštvom koje bi sultan mogao da izvede u borbu. Ali Petar je očekivao da će ga, čim bude ušao u hrišćanske provincije Osmanlijskog carstva koje se graniče s Rusijom, dočekati kao oslobodioca, te da će dobiti pojačanje od 30.000 Vlaha i 10.000 Moldavaca. Tako će njegova vojska imati 94.000 vojnika.

Ovakav plan ofanzive bio je delom zamišljen i da bi se rat odvuкао od Ukrajine, razorene švedskom invazijom i Maze-pinim otpadništvom, te trenutno mirnom, makar privremeno. Ako bi osmanlijska vojska ušla u ukrajinsku stepu, ko zna koji bi put odabrali prevrtljivi Kozaci. Zarivanjem u samo Osmanlijsko carstvo Petar je mogao makar te brige ostaviti po strani. Bolje je da on podbunjuje sultanove nemirne vazale nego da bude obrnuto.

Petrova očekivanja da će dobiti pomoć čim njegova vojska bude ušla u te hrišćanske provincije nisu bila neosnovana. Za svoje vladavine on je stalno dobijao molbe predstavnika hrišćanskih naroda na Balkanu: Srba, Crnogoraca, Bugara, Vlaha, Moldavaca. Delimični sultanov poraz 1698. i rusko zauzeće Azova podstakli su njihove snove o oslobođenju, te su davali i preterana obećanja. Čim se ruska vojska bude našla među njima, kleli su se, pridružiće se i domaći odredi; svih potreština će biti u obilju i čitav će se narod dići na noge. Od 1704. do 1710. u Moskvu su stigla četiri srpska predvodnika sa željom da pokrenu Ruse na akciju. „Mi nemamo drugoga cara doli najpravoslavnijeg cara Petra“,¹⁸ govorili su.

Pre Poltave, u strahu od ma kakvog postupka koji bi mogao navesti sultana da pogazi primirje iz 1700, Petar je na takve apele odgovarao diskretno. Međutim, nakon Poltave, Tolstoj i drugi ruski zastupnici u Osmanlijskom carstvu počeli su da utabavaju tle za ustanak. A sada, u proleće 1711, i za to je kucnuo čas. Na svečanosti u Kremlju pred polazak iz Moskve, Petar